

Egy rettegett diktátor rettegése

„Ez az ember mániák rabja...”, sugdolóztak Joszif Sztálin régi barátai, ha pihenőnapjukon nagyritkán sétálni indultak az erdőbe, ahol testőreiknek nehezebb volt lehallgatni őket. A szovjet elit máskor oly gátlástalanul viselkedő tagjai – akik magukból kivetkőzve ordítóztak beosztottaikkal, némelyikük még ütlegette is őket –, a rettegett zsarnok jelenlétében kezes bárányként viselkedtek. Életfilozófiájuk az volt: ha felszínen akarsz maradni, tanulj meg nyelni, amikor a „Gazda” megaláz.

Az állandó feszültség azonban egy ponton túl elviselhetetlenné vált számukra. Bármennyire is tartottak tőle, hogy egyikük besúgja a másikat, a világtól elrejtőzve néhanap „kibeszélő délutánt” tartottak. Óvatosan fogalmazva, célzásokkal, jelbeszéddel, a meta-kommunikáció különböző eszközeivel szóba hozták ilyenkor a szellemileg és testileg viharos gyorsasággal leépülő zsarnok deviáns viselkedését.

– Megszoktam, hogy amikor vendégségbe megyek Sztálinhoz, degeszre etetnek és itatnak. De fogalmam sincs, hogy visszafelé hová viszi a kocsi. Akár a házam előtt is kirakhatnak, de el is szállíthatnak valahová jó messzire, netán bekaszniznak – tört ki egyszer Nyikolaj Bulganyin kapatosan jó barátja, Nyikita Hruscsov jelenlétében.¹

A rettegett diktátor egyik utolsó kegyence Bulganyin idős korában többeknek bevallotta, hogy emiatt meggyűlölte Sztálint, akiben pedig oly sokáig vakon megbízott. A „Gazdával” való hosszú együttműködésük évtizedei alatt eleinte úgy hitte, hogy mindenki, akire lesújt a zsarnok bosszúja, valóban bűnös. Az 1950-es évek elején azonban gyakran gyötörte a felismerés, hogy nemcsak a szovjet vezetés többi tagját, hanem őt is bármikor letartóztatják, és ártatlansága ellenére kivégezhetik. Meggyőződésévé vált, hogy megismétlődhet az 1937/1939-es évekbeli Nagy Terror borzalma. A Kreml urában egyre inkább Rettegett Iván reinkarnációját látta: a XVI. században uralkodó szadista cár hasonmását – egyébként Sztálin nagy példaképét –, aki kipusztította maga körül régi udvaroncái nagy részét, leplezetlen örömmel szemlélve kínhalálukat. Sztálin környezetében másoknak is feltűnt a sötét tekintetű, élete alkonyán zavart elméjű középkori orosz uralkodó, Szergej Ejzenstein híres filmeposzának hőse meg a földpadlós viskóból indult, de a fél világ urává vált egykori grúz lumpen hasonlósága. Miként Rettegett Iván, az öregedő Sztálin élete tele volt patológikus jelenségekkel. Nagyrészt irracionális félelmeitől vezérelve maradt fenn éjszakánként oly sokáig. Hajnalig olvasott, csakhogy ne aludjon el „veszélyesen korán”.

Pedig fiatal éveiben Szoszo Dzsugasvili nem szenvedett krónikus álmatlanságban. Olyannyira nem, hogy az első világháború idején, szibériai száműzetése alatt sorstársai „lajhárnak” meg „álomszuszéknak” nevezték.² De később bioritmusa megváltozott: éjfél után órákon át idegesen járkált hálószobájában. A félhomályban, amely megnyugtatóan hatott rá, elővette és javítgatta a saját írásait vagy mások kézíratait. Átfutotta a futárok közvetítésével vastag kartonborítékokban – néha két-három óránként – hozzá érkező bi-

zalmas jelentéseket. Ha még ezután sem tudott elaludni, felhívta valamelyik társát, és leplezetlenül örült az ezzel okozott pániknak.

Csupán akkor tért nyugovóra, amikor a masszív vasredőny résein keresztül már bezüremkedett szobájába a kora reggeli fény. Mindez arra vall, hogy – akár Francisco Goya híres rajzának kínjában asztalra boruló hőst – a szovjet diktátort is démonok gyötörték. Éjszakánként azért rettegett, mert biztos volt benne, hogy a sötétség leple alatt valaki beoson a szobájába, és fojtogatni kezdi. A több ezer válogatott katonával és titkosrendőrrel körülvett Kreml-beli lakásában nagyon régen nem érezte magát biztonságban. Emiatt már a háború előtt kiköltözött az egyezményesen „közelinek” nevezett kuncevoi nyaralójába.³

A Moszkva belvárosához tizenöt kilométernyire található Kuncevo akkoriban még alig volt beépítve. A pazar *dácsát* néhány lebontott parasztviskó helyén emelték a korszak nagy orosz építészé, a később bebörtönzött Miron Merzsanov tervei alapján. 1941 vésszterhes őszén, amikor a német csapatok már elérték Moszkva külterületét, a „közeli” nyaraló bejáratánál tankokat ástak be a földbe, magát az épületet pedig légvédelmi ütegek védték. A nyaraló tetejére az utászok vasbeton szerkezetet helyeztek, amelynek lebontásához Sztálin később, a háborús győzelmet követően sem járult hozzá.

A nyaraló körül, a személyzet és az őrség számára az évek folyamán felhúzott kisebb házak mellett, hatalmas nyírfaerdőt telepítettek. Alatta egy földalatti kéregvasút húzódott, „minden eshetőségre” összekötve a „közeli” nyaralót a moszkvai metróvonallal. Akárcsak a Kremlben, ahová a birodalom ura, ha nem is minden nap, de bejárt dolgozni, a nyaralóban és annak környékén egy egész garnizon vigyázott Jozsif Sztálin biztonságára.

Úgy hírlík, ő maga is beleszólt az óvintézkedések kialakításába. A kinti műúttal a dácsát összekötő – egy sűrű, parkosított részen áthaladó, közel négyszáz méter hosszú – betonút az átépítés nyomán szerpentinné vált. A kertbeli utakat a diktátor úgy alakíttatta át, hogy azokon csak egy ember férjen el, mert nem tűrte, hogy valaki elhaladjon mellette.

A lugasok vékony faburkolatnak látszó falai valójában hatvan-nyolcvan centiméter vastagságú vasbetonból épültek. A kert egyik sarkában egy hatalmas betonteknőből kialakított mesterséges belső tó mentén almafák hosszú sora takarta el a parányi móló látványát. A nyaralót körbevevő, közel három méter magas kerítésen kívül emelt körgyűrűn géppisztolyos katonák járőröztek idomított német juhászoktyúk kíséretében.⁴

A kortársak szerint Jozsif Sztálint a Kremlben és a nyaralójában egyaránt fojtogatta a bezártság. Emiatt egyre gyakrabban járt ki új dácsája hatalmas kertjébe. Félelmei miatt kerti barangolásai során mindig más útvonalat választott. Kedvenc növényei, fái mellett meg-megállt, egy darabig a közelükben időzött, de a külső fal melletti, kavicssal borított utakat messzire elkerülte. „Hátha a háború alatt valaki, esetleg egy német diverzán, aknát telepített oda”, mondta néha tréfálkozva az öröknek. Az alázatosan bólogató katonák hamar rájöttek, hogy a „Gazda” csak úgy tesz, mintha élcélődne, valójában azonban komolyan hisz a veszélyben.

A sakkáblaszzerűen telepített kertet néhány közelben lakó idős kertész gondozta. Grúz paraszt felmenőit utánozva néha Sztálin is odaállt melléjük kertészkedni. Büszkén mutogatta vendégeinek a rózsabokrokat és a citromfákat.⁵ Munka közben vastag vitorlavászonból készült kesztyűt használt, és kerti kése is tompa volt, mert félt, hogy megvág-

ja magát, és vérmérgezést kap. Éppen ezért néhány fa tövében vaskazettát helyeztetett el, benne nagy üveg jóddal és rengeteg gézzel. Ezeknek az elsősegélycsomagoknak a tartalmát időről időre személyesen ellenőrizte.

Séta után visszavonult valamelyik lugasba olvasni. A forró nyári napokon felloccsoltatta a felforrósodott köveket, déltájt pedig, napszúrástól tartva, a négy sarkán megcsomózott zsebkendőt kötött a fejére. Időről időre telefonon irányította a Szovjetunió életét. Ehhez azonban nem kellett bemennie a nyaralóba: az öreg fák odvas üregeit ugyanis kivésette, majd vékony cementréteggel vonatta be, amelyekre telefonkészülékeket telepítettett. A kerti sétányok tövében is voltak telefonok az örök számára a fákhöz vagy a kerítéshez rögzített bádogdobozokban. A készülékek az akkori időkhöz képest korszerűek lehettek, kis alközpont-ra hasonlítottak. Tizenhat vonal futott rajtuk ki és be, relére bekötve.⁶

Az egyre terebélyesedő sűrű bokrokat Sztálin idővel kivágatta, nehogy merénylők rejtőzzenek mögéjük, és onnan megtámadják. Egyéb óvintézkedéseket is tett. Amikor hátul összekulcsolt kézzel, komoran sétált a kertben, fehér gombácskákra emlékeztető zománc mozgásérzékelők jelezték az őrségparancsnok szobájában rögzített elektronikus pulton, hogy merre halad.

Nyaranta a „közeli” nyaraló kertje tökéletes búvóhelyet jelentett az ekkor már többnyire zárkózott életet élő zsarnok számára. Sztálin mégis ezer veszély forrásának hitte vidéki életformáját. Előfordult, hogy meggorrolt a fák fiatal lombjaira: amikor a szél játszott velük, azt hitte, ismeretlen emberek közelednek a dácsához. Télen pedig örült, hogy a többszintes házat, amely alatt mély pincesor húzódott, három-négy hónapon át vastag hótakaró borítja. Az emberi lábnyomokat szerinte leleplező hóbuckákban ugyanis jobban bízott, mint az őrség hűségében. Munkatársai, akik közelről láthatták, amint gyanakvóan vizsgálja a hótakarót, még évtizedek múlva is elborzadva mesélték, milyen félelmetes látvány volt, ahogy Sztálin esténként az ablaküveghez lapulva, a sötét szobából leste a megvilágított fehér hóleplet.

Élete vége felé a Szovjetunió első embere gyakran ruhában feküdt le aludni. Pedig a kuncsvói házban jól fűtöttek: külön kazán és rengeteg öntöttvas radiátor ontotta a meleget. Igaz, Sztálin eredendően fázós ember volt, aki telente vastag parasztdunya alá bújt, a hűvös nyári esteken pedig teveszőr plédbe burkolózott. Ám amikor zubbonyban és kecskeszőrből készült, hosszú kaukázusi zokniban tért nyugovóra, nem a fázósság, hanem ismét csak a félelem motiválta. Késő ősztől kezdve még bőrtalpú halinacsizmáját sem húzta le lefekvéskor, pedig ez nagyon kényelmetlen lehetett. De úgy hitte, így könnyebb lesz neki menekülni, ha a merénylők rátörnek a nyaralóban.⁷

* * *

Az egyre gyakrabban botrányba fulladó, hajnalig tartó estebédeket leszámítva Joszif Sztálin vidéki otthonában monoton rend uralkodott. „Ordnung ist ordnung”, vagyis „rendnek kell lenni”, mondogatta a német nyelv tanulásának többször nekiveselkedő, ám azt elsajátítani képtelen diktátor.

Két asszony, a fiatalos, csupa élet Valentyina Isztomina házvezetőnő meg a házsártos, mindenkinek parancsoló Matrjona Butuzova – afféle mindenés – váltották egymást kétnaponta, Sztálin szolgálatában. Ők vetették meg esténként az ágycsészert több szobában. Ha a belügyi tiszt rankor viselő nő kimenőt kaptak, akkor valamelyik idősebb testőr tiszt bányászta elő az ágycsészert egy hatalmas tölgyfaladából.

Sztálin általában az utolsó pillanatban döntötte el, hogy három hálószobája közül melyikbe vonul vissza. Néha egyikre sem tartott igényt, inkább a könyvtárszobában pihent le kedvenc hencserén. Máskor az ebédlő bőrgarnitúráját rendeztette be hálószobának. (Valószínűleg a halálos agyvérzés előtt is erre utasíthatta a személyzetet, mert az őrség által értesített pártvezetők az ebédlőasztal melletti szőnyegen pillantották meg a magatehetetlen embert, onnan emeltették fel a testőrökkel a díványra.)

A lefekvésnek is megvolt a komoly szertartása Sztálin otthonában. Azzal kezdődött, hogy a házigazda behívatta az ügyeletes őrségarancsnokot, és kikérdezte, minden rendben van-e a házban meg a kertben. A komótos készülődés végén a sokáig virrasztó agastyán egy ovális ezüsttálcán ritka déli gyümölcsöket hozatott magának. Bekészítettett néhány palackot a Borzsomi buborékos kaukázusi gyógyvízéből, és kibontatott egy üveg grúziai házi bort, többnyire Makuzanit vagy Cinandalit.⁸ Addigra már, túl a hetvenen, magas vérnyomással bajlódva, Sztálin leszokott kedvenc krími édes pezsgőjéről meg az örmény konyakról. A vörösborról viszont továbbra is azt tartotta, hogy ez a luminálnál – a kor divatos altatójánál és idegcsillapítójánál – is sokkal jobb gyógyszer.

Amikor az örök behozták a sok butéliát, és egymás után kibontották a lepecsételt üvegeket, a diktátor homlokát ráncolva, szigorúan nézte, amint végigkóstolják az enivalót, és hörpintenek az italokból. Ehhez annak ellenére ragaszkodott, hogy a lefóliázott és lepecsételt dobozokban naponta a nyaraló konyhájába érkező étel- és italszállítmányt egy környékbeli „bázison”, vagyis a belügy egyik telephelyén korábban már átvizsgálták az e célra külön kiképezett vegyészek. Az alapvető élelmiszereket néhány Moszkva környéki állami gazdaságból – ritkábban repülőgépen Grúziából – vitték oda.⁹

A méregkeveréktől való rettegés éjjel-nappal kínozza az öreg Sztálint. Nem voltak új keletűek ezek a depressziós rohamai, amelyek rövid, átmeneti euforikus szakaszokkal váltakoztak: a feszültségek gyerekkora óta megkeserítették az életét. Az őt közelről ismerő orvosok szerint Sztálin esetében a depressziót pontosan körülhatárolható paranoiás tünetek kísérték.

Vlagyimir Behtyerev, a XX. század híres orosz pszichiátora az elsők között állapította ezt meg. De volt olyan óvatlan, hogy 1927 decemberében, miután átnézte a hozzá segítségért fordult politikus leleteit, és elbeszélgetett vele, tapintatosan bár, de közölte lesújtó diagnózisát. A Behtyerev-kór világhírű névadójának ez az életébe került. Alig néhány héttel a Sztálinnal folytatott beszélgetés után az idős korában is vasgyúró professzor mérgezési tünetekkel váratlanul ágyának esett, és meghalt. A hatóságok nem engedték felboncolni.¹⁰

Az eset után Joszif Sztálin látni sem akart maga mellett pszichiátereket. Már ilyen természetű problémáinak felvetése is felidegesítette. Egyszer véletlenül asztalára került a politikai rendőrség egyik jelentése arról, hogy néhány neves orvos fehér asztal mellett szóba hozta ezt a témát. Köztük volt a szovjet politikai elit körében rendkívül népszerű Jakov Etinger. A kiváló belgyógyász, akit betegei lélekbúvárnak ismertek, mind kollégái előtt, mind családi körben máskor is említette, hogy a Kreml ura láthatóan nagyzási hóborttal viaskodik, és milliók sorsát érintő államférfiúi döntéseit üldözési mániájának rendeli alá. Az orvos nevelt fiától, a Lubjanka kazamatáit megjárt Jakov Szitermantól (Etingertől) hallottam, hogy apját nem utolsó sorban emiatt keverték bele a „cionista orvosok” ügyébe, és a börtönben a halálba kergették.¹¹

A diagnózis csupán felerősítette Joszif Sztálin rettegését az őt kezelő orvosoktól. Egyikük, Miron Snejderovics később feljegyezte azt a párbeszédet, amelyet az egyik pillanatról a másikra hirtelen komorrá vált szovjet diktátor folytatott vele:

– Mondja doktor, de ne hazudozzon, legyen őszinte: nincs kedve néha megmérgezni engem?

A közismerten jámbor orvos annyira megijedt, hogy nem mert válaszolni. Szerencséjére riadt hallgatásából Sztálin azt szűrte le: ez az ember annyira gyáva, hogy nem szükséges tartania tőle.

– Tudom, doktor, maga ijedős és gyenge ember. Soha nem lenne mersze rám támadni. De vannak ellenségeim, akik képesek lennének erre...¹²

* * *

Fiatalabb korában a labilis idegzetű Sztálin még „csak” hipochonder volt. Ám ötven fölött számos valóságos baj döntötte le lábáról. Az életkoránál jóval idősebbnek látszó ember gyakran belázasodott, torok- és tüdőgyulladással bajlódott. Krónikus bélhurut gyötörte, és majdnem minden nap hasmenéssel küszködött. Ínsorvadástól, állandó fogfájástól szenvedett. A legjobban azonban ízületi fájdalmaira panaszkodott. Az 1920-as évek végétől ezért majdnem minden évben hosszú heteket töltött a kiváló gyógyvízzel rendelkező kaukázusi üdülőhelyeken, főleg a Maceszta városka melletti források közelében, ahová tapasztalt orvosok kísérték el.¹³

A túlfeszített munka a háború alatt próbára tette Sztálin amúgy is korán elhasználódott érrendszerét: 1945 őszén kisebb agyvérzés és erős szívroham szegezte őt ágyhoz. E minden korábbinál súlyosabb betegség idején megorrolt kezelő orvosaira. Tehetetlenséggel, sőt – a kor politikai leszámolásainak szóhasználatával – egy idő után egyenesen *kártevés* vádolta őket. Durván, időnként trágáru a fejükhez vágta, hogy miattuk került ilyen nyomorult helyzetbe. Baráti körben is gyakran mondogatta, hogy az őt gyógyító „sarlatánok” és „kuruzslók” fabatkát sem érnek.

Az agyvérzését követő esztendőkből, egyre újabb és újabb pánikrohamok közepette a diktátor sorra elkergette összes régi, jól bevált kezelőorvosát, akik pedig mindenkinél jobban ismerték egészségi állapotát. Végül eljött az az idő, amikor bebörtönöztette, majd 1953 elején *fehérköpenyes gyilkosoknak* nevezte őket a központi sajtóban. Miután pedig megtudta, hogy kihallgatása közben egykori kedvenc kezelőorvosa, a szakmai körökben fellebbezhetetlen tekintélyű Vinogradov doktor nem hajlandó írásba adni, hogy hosszú évek óta az angol hírszerzés, az Intelligence Service utasítására a szovjet vezetők életére tör, kiadta a parancsot: Bilincsbe vele!¹⁴

Sztálin ekkor már őszintén hitte, hogy a Kreml-kórház általa ismert orvosai kivétel nélkül a brit és az amerikai hírszerzésnek dolgoztak, esetenként a Joint ügynökei voltak.¹⁵ Ám nem csak bennük látott potenciális ellenséget: testőreire, titkárságának tagjaira, évtizedek óta közelében dolgozó pártvezetőkre és kormánya minisztereire is egyre jobban gyanakodott. Ezért álmatlan éjszakáin az ellenük foganatosított preventív leszámolásokon törte fejét.

De mielőtt bárkire lesújtott volna, azt mérlegelte, hogy vajon megérett-e erre az idő? Jól jellemzi ezt Alekszej Sahurin repülőgépipari népbiztos esete. A kiváló műszaki szakembert és szervezőt Vaszilij Sztálin, a diktátor fia, valamint Alekszandr Jakovlev, a Jak-gépek konstruktőre jelentette fel 1945 nyarán. Őt okolták azért, hogy a Vörös Hadsereg repülőparkja – szerintük – csupa selejtből állt.¹⁶

A vád első hallásra nem látszott teljesen alaptalannak, mert jó minőségű alkatrészek és a szükséges karbantartás hiányában valóban rengeteg szovjet gép zuhant le felszállás

közben. Ez távolról sem csak a háború alatt hatalmas munkát végző népbiztos felelőssége volt, ám a bűnbakkeresés mindent felülírt, és így Sahurin sorsa megpecsételődött. Sztálin azonban lassan szánta el magát a leszámolásra. Közös fekete-tengeri nyaralásuk heteiben végig feltűnően kedves volt hozzá. Hogy elaltassa a figyelmét, megkérte Poszkrjobisevet, a titkárát: szabadsága végeztével kíséрге el vonaton Moszkvába a szovjet repülőgyártás sokat betegeskedő irányítóját. Közben azonban – ugyancsak Sztálin utasítására – egy nyomozóbrigád már javában gyűjtötte a terhelő adatokat róla. Sok minden belekerült a terjedelmes vádiratba a „tudatos kártevéstől”, az ellenforradalmi propagandán át hét német gépkocsi „elzabrálásáig” a legyőzött és megszállt Harmadik Birodalom területén.¹⁷

A vizsgálat beindította a megtorlás gépezetét. Alekszej Sahurint számára teljesen váratlanul leváltották, és házi őrizetbe helyezték. Megfosztották párttiszségeitől, valamennyi privilégiumától. A moszkvai hatalmi folyosókon már mindenki arról beszélt, hogy hamarosan vége Sztálin egykori kedvencének. A diktátor azonban tovább játszott Sahurinnal, mint macska az egérrel. 1946. március 26-án kinevezte a kormány elnökhelyettesévé. Ez felért a politikus rehabilitálásával – ám alig két héttel később az alig hogy megnyugodott Sahurint börtönbe vetették. Hamarosan osztozott sorsában a szovjet repülőgépipar több vezetője, a központi bizottság két magas rangú funkcionáriusa, valamint két légi marsall. Hét, hat, öt, négy, három, illetve két év szigorított börtönbüntetést szabtak ki az ügy fő vádlottjaira, valójában azonban a szerencsétlenek csak a zsarnok halála után hagyhatták el a börtönt.¹⁸

* * *

Számtalan olyan esetről tudunk, amikor a szovjet diktátor próbára tette kiszemelt áldozatait. Kormánytiléseken, szűk körű estebédeken olykor eljátszotta, hogy nincs jól. Anélkül, hogy egyetlen szót is szólt volna, kiment, de résnyire nyitva hagyta a szoba ajtaját. A többiek már nem ültek fel ennek: jelentéktelen dolgokról beszélgettek, mert tudták, hogy a „Gazda” az ajtó mögött lapulva hallgatózik.¹⁹

A zsarnok csak nagyon ritkán beszélt pszichés problémáiról barátai körében. Utolsó kaukázusi nyaralása idején, 1951 késő őszén Új Athoszban a villájából kilépve mégis úgy döntött, könnyít a lelkén. Amikor megpillantotta a kora reggel óta rá várakozó Anasztasz Mikojant és Nyikita Hruscsovot, az álmából lassan, nehezen magához térő öregeMBER köszönés helyett rájuk mordult:

– Nekem már lőttek. Senkiben nem bízom. Még magamban sem.²⁰

Érdekes, miként nyílt meg a szovjet diktátor egészen váratlanul Ivan Iszakov admirális, a szovjet hadiflotta vezérkari főnöke előtt. Egyik megbeszélésük után gondos házigazdaként végigvezette vendégét a Kreml kacskaringós folyosóin. „Ahogy mentünk, minden fordulónál előbukkant egy őr”, emlékezett a bicegő tengerész, aki háborús tengeri ütközetben veszítette el egyik lábát. „Előbukkant, majd el is tűnt a mélyedésben. A strázsáló őr úgy tett, mintha nem törődne az arra haladó emberekkel. Egy darabig a közelükben lépkedett, majd mintegy átadta őket egy másik őrnek, aki a következő kanyarban bukkant elő. Rosszullét jött rám. Magam is meglepődtem, amikor kimondtam:

- Milyen unalmas itt maguknál...
- Miért lenne unalmas?

- Hát látja, minden sarkon egy ór...
- Lehet, hogy magának ez unalmas, nekem azonban egyáltalán nem. Megyek a folyosón, és azon töröm a fejem, melyikük ereszt a fejembe egy golyót...”²¹

* * *

Még a Sztálin közelében dolgozó kisemberek is észrevették, hogy a háború után az idegesség meg a félelem szinte soha nem tűnt az arcáról. A kítűnő megfigyelő Jurij Koroljov például, aki csaknem a teljes hivatalnoki számarlistát végigjárta a Kreml apparátusában, az 1950-es évek elején egyszer a diktátor közelébe került. „Volt egy alaposan őrzött szárny (a moszkvai Kremlben), ott rendezték be Sztálin és Berija irodáit. Egyszer arra mentem, és megpillantottam Joszif Sztálint. Kis termetű ember volt, egyszerű zubbonyt viselt. Nagyon öregnek látszott. Engem nem vett észre, így behúzódtam egy oldalfolyosóra. Az ott strázsáló őr lefogott, de észrevette, hogy odavaló vagyok. Mégis gyanakodva rám ripakodott:

– Hol a fenébe’ csámborogsz? Hiszen tudod, hogy erre nem szabad járkálni, csak ha konkrét dolgod van. Lódulj innen, és máskor légy óvatosabb!”²²

Ugyanígy megijedt a fiatal Anatolij Dobrinyin, mihelyt megpillantotta a várnegyed egyik folyosóján a Kreml urát. „A falhoz lapultam, és izgatottan vártam, hogy Sztálin elhalad mellettem”, emlékezett a diplomata, aki csaknem negyedszázadon át képviselte hazáját Washingtonban. „Ő pedig természetesen észrevette a zavaromat. Megállított, és kérdéseket tett fel nekem. Ki fia-borja vagyok, hol dolgozom.”

Miután elhangzott a megnyugtató válasz, Sztálin jobb keze magasra emelkedett. És a diktátor a fiatalember falféher arca előtt egy ideig fel alá mozgatta a nagyujját. Szokatlan módon ezzel a gesztussal igyekezett megnyugtítani Dobrinyint, akinek feltűnt, hogy az idős politikus harmadik személyben beszél önmagáról: „Az ifjúságnak nem kell félnie Sztálin elvtárától. Ő jó barát”, mondta.²³

Ez persze, nem volt igaz. Az 1930-as évek végén a politikai rendőrség Joszif Sztálin utasítására „átrostálta” a szovjet kommunista ifjúsági szövetség, a Komszomol teljes apparátusát. Ennek nyomán százával, sőt ezrével „izolálták”, vagyis börtönbe vetették, majd esetenként főbe lőtték a szövetség országos és helyi vezetőit. A kivégzési hullámot követően a halottak csontjain felkapaszkodott „ifjoncokról” a diktátor nem volt hajlandó tudomást venni. A Komszomol egyszerű tagjait pedig legfeljebb sportparádékon vagy színpompás felvonulásokon látta messziről, a Lenin mauzóleum mellvédjéről.

Az ifjúsági szervezet egykori első embere, Alekszandr Selepin moszkvai találkozásunkkor ezt azzal magyarázta, hogy mivel Sztálin nem ismerte személyesen a fiatalok felnövő nemzedékét, legalább annyira tartott tőlük, mint kivégzett elődeiktől, akiknek pályáját korábban sokáig egyengette. Többek között emiatt hezitált sokáig, hogy kire bízza az ifjúsági ügyek intézését.

Dmirij Szuhanov, az akkori idők másik fontos szemtanúja e gondolatot folytatva megjegyezte, hogy Joszif Sztálin számára a háború után terhes volt, hogy egyszerre annyi minden-nél foglalkozzon. Az egyik megbeszélésen egyszer odavetette Malenkovnak: „Törődjön maga helyettem az ifjakkal. Én túl elfoglalt vagyok ahhoz, hogy ezzel a semmirekellő népséggel diskuráljak...” Ezután még a diktátor által kedvelt Nyikolaj Mihajlov, a Komszomol első embere is képtelen volt bejutni hozzá kihallgatásra.

Pedig az 1940-es években a sok millió tagot számláló ifjúsági szövetség élén kezdett lassan akuttá válni az utódlás kérdése. Ez az egyik sztálini estebéden is szóba került. Az

egyik politikus – némi töprengés után Szuhanov úgy emlékezett, hogy Mikojan – óvatosan felvetette: Nyikolaj Mihajlov már a külseje alapján is túl idős a szovjet ifjúsági szövetség irányításához. A többiek felélénkültek, mindegyiküknek rögtön akadt jelöltje, aki megállná a helyét ezen a poszton.

Az ilyen „ötletelésektől” rég elszokott Sztálin durván letorkolta régi bajtársait:

– Ha tovább okoskodtok, kinevezem az öreg Klim Vorosilovot a Komszomol élére!

Ezzel a diktátor véget vetett a vitának, de ő maga továbbra is törte a fejét, miként fűzze össze a szálakat, hogy – kedvenc szavajárásával élve – a kecske is jól lakjon, és a káposzta is megmaradjon.²⁴

Hosszú szünet után, 1952 őszén végül meghozta döntését. A politikustársai által javasolt, de számára ismeretlen fiatal pártmunkások helyett Jurij Zsdanovra, a saját volt vejére esett a választása. A fiatalember azonban büntetésnek fogta fel a kinevezést. Természettudósnak és filozófusnak tartotta magát, ezért már attól is megijedt, hogy az apósa korábban megtette a szovjet tudomány egyes számú felügyelőjének a bolsevik pártközpontban. Kézze-lábbal kapálózott, hogy ne kelljen elvállalni a feladatot. Kortársai szerint minden rangkorsága mellett bőségesen megelégedett azzal, hogy alig harmincévesen irodája csendjéből irányíthatja a Szovjet Tudományos Akadémia számos intézményét.

Sztálin unszolására Jurij Zsdanov találkozott ugyan a szovjet ifjúsági szervezet vezetőivel, de észrevette, hogy tüntető udvariasságuk ellenére kinézik őt. A kínos bemutatkozás után végleg nemet mondott a megtisztelő felkérésre.²⁵ Ezt kevesen engedhették meg maguknak a sztálini Szovjetunióban, a diktátor azonban kénytelen volt elfogadni a döntést. Beleegyezett, hogy a kiöregedett Mihajlov helyét Alekszandr Selepin, a Komszomol-vezetés addigi második embere foglalja el, aki komoly szerepet játszott a nemzetközi diákmozgalomban.²⁶ Mivel pedig a diktátor csakis személyes impresszióinak hitt, magához hívatta az új Komszomol-főnököt.

Az 1990-es években lezajlott beszélgetéseinkkor már nagyon öreg, csont és bőr Selepin, akiről nehéz volt elképzelni, hogy valaha meghatározó szerepet játszott a szovjet birodalom irányításában, hosszú monológban mesélte el nekem a Sztálinnal való találkozása történetét:

„Sokáig, nagyon sokáig készítettek fel. Először Grigorjan beszélt velem, a központi bizottság nemzetközi kérdésekben illetékes osztályvezetője.

– Találkozni fog Sztálin elvtárssal – mondta. – Röviden számoljon be neki a nemzetközi ifjúsági mozgalomról. Öt-hat perce lesz rá, nem több.

Ezután Malenkov hívatott.

– Tudod-e – kérdezte, mert hát letegezett –, tudod-e, hová kell bemened, és hol kell leülnöd? Ne tarts semmit a kezeden. Semmiféle dossziét, papírlapot vagy ilyesmit – tanácsolta. – És nagyon hangosan beszélj. Lényegében kiabálnod kell.

Már nem emlékszem, mennyit vártam ezután, de legalább öt nap volt. Végül telefonált Poszkrjobisev, a Sztálin-titkárság vezetője. Azt mondta:

– Indulás Sztálinhoz!

(Elrövedve a múltban, hosszú szünetet tart.) Lihegve a fogadószobához értem, gondoltam, egy kicsit kifújom magam. Poszkrjobisev azonban azt mondta:

– Menj be!

Beléptem. Sztálin dolgozószobájának a közepén egy hosszú asztal állt, itt meg *(mutatja)* egy íróasztal. És azon – ezt külön megjegyeztem – egy hatalmas gyufásdoboz.

Sztálin háttal állt nekem. Én meg, ahogy beléptem, köszöntem.

– Jó napot kívánok, Sztálin elvtárs!

Semmi válasz. A dolgozószoba közepéig mentem. És megint elkiáltottam magam.

– Jó napot Sztálin elvtárs!

Aztán már egészen az asztalhoz léptem.

– Jó napot Sztálin elvtárs!

Remegett a térdem. Végre rám nézett, meggyújtotta a pipáját, és az ujjával intett:

– Üljön le!

Kénytelen voltam leülni az asztalhoz. De nem tudtam, melyik széket foglaljam el, ezért izgultam. Sztálin végig fel-alá járt, pipázott, én meg, ahogyan Malenkov javasolta, öt perc alatt összefoglaltam a demokratikus ifjúsági világmozgalom ügyeit. Sztálin ezután is csak járkált mellettem, így, a hátam mögött (*mutatja*). Hátról odalépett hozzám, azután megkerült, és a szemembe nézett. Ez háromszor megismétlődött. Járkált, és rám meredt. Később Hruscsov megmagyarázta:

– Nem csak magával csinálta ezt. Sokaknak belenézett a szemébe. Ha valaki pislogott, az szerinte ellenség volt.

Én azonban szerencsére nem pislogtam. Csak a térdem remegett. Azután Sztálin erős grúz akcentussal azt mondta:

– Elég!

Jó, értem én. Felálltam.

– Viszontlátásra, Sztálin elvtárs.

Semmit nem válaszolt, és én elmentem.”

J E G Y Z E T E K

- 1 A politikus lánya, Rada Hruscsova közlése.
- 2 A gulágot megjárt lengyel pártmunkás, Celina Budzinska személyes közlése, aki ezt több ízben hallotta távoli rokonától, Sztálin száműzött társától.
- 3 A „távoli” néven emlegetett zubalovói nyaralót Sztálin a második világháború után gyakorlatilag nem használta.
- 4 Ivan Laptjev: *Vlaszty bez szlavi*. Moszkva, 2002, 7–9. A hidegháború éveiben a „német juhász” elnevezést Sztálin utasítására törölték a szótárból. A kutyákat ettől kezdve kelet-európai juhászutyáknak kellett hívni.
- 5 Simon Sebag Montefiore: *Sztálin. A Vörös Cár udvara*. Budapest, 2007, 521.
- 6 Parancsára a szovjet csúcsvezetés tagjai is hasonló telefonhálózatot létesítettek nyaralójuk kertjében, hogy mindig „kéznél legyenek”. Hruscsov lánya, Rada elmondta nekem, hogy egyszer, amikor apjával sétált, Sztálin felhívta a politikust, hogy megkérdezze, olvasta-e az egyik akkoriban divatos regényt.
- 7 Dmitrij Sepilov: *Nyeprimknusij*. Moszkva, 2001, 15–16.
- 8 Főleg e két márkanévet hallottam a sztálini udvartartás egykori tagjaitól. Idős korában közreadott könyvében Molotov felsorolt még néhány kevésbé ismert helyi grúz bort, amellyel a diktátor a vendégeit kínálta: cigisztavi, odzsalesi és colikauri. *Szto szorok beszéd sz Molotovim*. Moszkva, 1991, 254–255.
- 9 Mindezt a diktátor utolsó főtestőre, Vaszilij Rjasznoj személyes élményei alapján, valamint Dmitrij Szuhanov, Dmitrij Sepilov és Anasztasz Mikojan kisebb fia, Szergo Mikojan egymással egybevetett elbeszélése nyomán rekonstruáltam.
- 10 Ligyija Satunovszkaja: *Zsizny v Kremle*. New York, 1982, 180–183.

- 11 Ja. Ja. Ejtinger: *Eto nyevozmozszno zabity... Voszpominanyija*. Moszkva, 2001, 40–42, 58–60.
- 12 Leonyid Mlecsin: *Szmerty Sztalina. Vozsgy i szorattyiki*. Moszkva, 2003, 11.
- 13 B. Sz. Ilizarov: *Tajnaia zszizny Sztalina*. Po materialam jevo bibliotyeki i archiva. K isztorio-szofii sztalinizma. Moszkva, 2002, 108–113.
- 14 Vlagyimir („Volja”) Vinogradov neves orvosprofesszor fiának személyes közlése.
- 15 Joint, az American Jewish Joint Distribution Committee rövidítése. A szervezet 1914-ben, az Egyesült Államokban alakult eredetileg a háború sújtotta területeken élő zsidók megsegítése céljából.
- 16 G. V. Kosztircsenko: *Tajnaia polityika Sztalina*. Vlaszty i antiszemityizm. Moszkva, 2001, 277–281.
- 17 Dmitrij Szuhanov, Malenkov titkára úgy emlékezett: besúgók jelenlétében Sahurin azt merete mondani, hogy „az amerikai repülőgépek jobbak, mint a szovjetek”. A fáma szerint ezzel felbőszítette Sztálint, aki toporzékolva ismételte: „Le kell számolni a gazemberrel!” A gépkocsik „eltulajdonítására” vonatkozó vádak a jelek szerint beigazolódtak.
- 18 *Reabilitacija: Kak eto bilo*. Dokumenti prezidiuma CK KPSzSZ i drugije matyeriali. Moszkva, 2000, I, 50–51. Az 1940-es évek végén Sztálin többször felvetette munkatársai körében, hogy talán érdemes lenne kiengedni Sahurint, hiszen „még képes dolgozni”. De senki nem mert erre reagálni, így a dolog elaludt. Nyikita Szergejevics Hruscsov: *Voszpominanyija*. Moszkva, 1997, 225.
- 19 Dmitrij Sepilov: *Nyeprimknuvsij*, i. m., 14.
- 20 Leonyid Mlecsin: *Szmerty Sztalina*. Vozsgy i jevo szorattyiki, i. m. 9.
- 21 Uo. 9.
- 22 Jurij Koroljov: *Kremljovszkij szovettyik*. Moszkva, 1995, 13.
- 23 Anatolij Dobrinyin: *Szugubo doverityelno*. Moszkva, 1997, 15.
- 24 Az orosz eredetiben: „a farkasok is jóllakjanak, de a birkák is megmaradjanak”.
- 25 Jurij Zsdanov és Vlagyimir Szemicsasztnij személyes közlése. Az utóbbi a tárgyalt időben a Komszomol egyik vezetője volt. Később, a hruscsovi érában KGB-főnök lett belőle.
- 26 Leonyid Mlecsin: *Zseleznij Surik*. Moszkva, 2004, 74–78. Az 1906-ban született Nyikolaj Mihajlov fiatal korában közel állt a bűnözők világához. Társai „Kazubijnak”, vagyis „foghíjas fickónak” hívták. Az 1920-as évek közepén a fiatalember látványosan „megjavult”, részt vett a bűnözők átnevelésére indított perekovka (átalakítás) mozgalomban, és bekerült a Komszomol apparátusába. Több mint 14 évig, 1938-tól 1952-ig állt a szovjet kommunista ifjúsági szövetség élén.